

Ovime se vraćamo na pitanje značenja i konceptualne strukture. Konceptualističko poimanje referencije uvelike se razlikuje od onog ustaljenog. Semantički realizam na referenciju gleda kao na odnos između riječi i entiteta u svijetu, a konceptualisti tim terminom označavaju mentalnu strukturu povezanu s određenim jezičnim izrazom i govornikovu konceptualizaciju svijeta (koji se nalaze u umu). Ako na konceptualizam gledamo kao na teoriju o prirodnoj reprezentaciji uma, a na semantički realizam kao na metafizičku teoriju o relaciji između jezika i svijeta, tada možemo reći da oni u stvari ne govore o istoj problematici te da nisu suparničke teorije.

Da zaključimo, knjiga *Značenje, stvarnost i konceptualna struktura* Joška Žanića vrijedno je štivo za čitatelje koje zanimaju konceptualistička semantika, referencijalizam te ontološka pitanja povezana s njima. Možda bi predstavljanje konstruktivizma po sebi, a ne u opreci prema referencijalizmu, kao i opširnije objašnjavanje fenomenološkog i metodološkog realizma pružili jasniji uvid u ovu veoma složenu tematiku koja navodi na razmišljanje (slagali se s izloženim stajalištem ili ne), no i pristup koji je izabrao autor zasigurno ima svoje prednosti.

Martina Blečić

martina.blecic@gmail.com

Maja Hudoletnjak Grgić, Davor Pećnjak, Filip Grgić (ur.), *Aspekti uma*, Zagreb: Institut za filozofiju, 2011. (Godišnjak za filozofiju), VIII + 133 str.

Institut za filozofiju je u travnju 2011. godine izdao šesti Godišnjak za filozofiju pod naslovom *Aspekti uma*. Zamisao urednikâ, pokojne Maje Hudoletnjak Grgić te Davora Pećnjaka i Filipa Grgića, bila je predstaviti neke središnje teme filozofije uma. Odabrano je šest novih radova i jedan prijevod rada ranije objavljenog na engleskome jeziku. Izabranim radovima pokazalo se da su pristupi umu i/ili svijesti u filozofiji uma raznovrsni i višestruki, a u ovome zborniku oni se kreću od filozofije znanosti do metafizike.

Luca Malatesti svojim je radom “Maryno znanstveno znanje” – izvorno objavljenom na engleskom jeziku – ojačao argument iz zna-

nja Franka Jacksona. Naime, temeljno pitanje koje se nameće na osnovi Jacksonovog argumenta glasi: “Što Marija zapravo zna o bojama?”. Potaknut i Marijinom “provokacijom” – koja u Dennettovoj interpretaciji glasi: “Shvatila sam da vam je teško zamisliti da bih [...] mogla znati toliko mnogo da me način na koji bi *plavo* na mene utjecalo ne bi mogao nimalo iznenaditi. Naravno da vam je teško to zamisliti” (36) – Malatesti je naumio dati precizniju karakterizaciju Marijina znanstvenog znanja. Uz iznošenje tri fizikalističke koncepcije pristupa problemu uma, autor prvo predlaže “skromnu formulaciju” fizikalizma koja bi ujedinila znanosti o umu sa znanošću (jedinina?!) o “običnoj” materiji. Potom kreće u prikaz načina na koji suvremena znanost predočava i kategorizira ljudsko iskustvo boja: znanstveni prostorni modeli boje dobivaju se matematičko-statističkom obradom (primjenom multidimenzionalnog skaliranja) rezultata psihofizičkih eksperimenata, u ovom slučaju ispitivanja sposobnosti razlučivanja svjetlosnih, obojenih stimulusa. No, pored ove psihofizikalističke metodologije koju bi Marija trebala poznavati ako pretendira na potpuno znanstveno znanje o ljudskom iskustvu boja, ona bi trebala znati i što znanost zna o neurofiziološkim mehanizmima koji omogućuju viđenje boja. Iako ni prostorni model boje, niti neurofiziološka znanja ne objašnjavaju doista iskustvo razlikovanja boja, Malatesti prihvaća mogućnost da bi se uz upotrebu dovoljno velikog skupa sudova razlikovanja kao i različitih senzornih dimenzija moglo poprilično dobro odrediti kvalitativni prostor iskustva boje te bi Marija, prateći reakcije ispitanika i stjecanjem znanja iz psihofizike, mogla i bez iskustva boje znati svojstva svjetlosnih stimulusa. Ipak, nakon autorovog dugog i zahtjevnog puta prikazivanja suvremenog znanstvenog znanja o nastanku i svojstvima iskustva boja, početni problem ostaje: znanost ne uzima u obzir postojanje *qualia* i time ne samo da se jača prigovor fizikalizmu iz argumenta znanja nego se pokazuje da je i skromni fizikalistički program neodrživ.

Čini nam se, ipak, da su važnije implikacije pobijanja relevantnosti Dennettove “varke s *plavom* bananom” iz završnog dijela Malatestijevog rada. Bez obzira na njeno poznavanje relacija unutar apstraktnog prostora boje proizvedenog ispitivanjem i kategorizacijom iskustava boja ispitanika u umjetnoj i monokromatskoj laboratorijskoj okolini, ulaskom u kromatski svijet sva Marijina znanstvena znanja ne mogu joj omogućiti da razlikuje plavu od žute boje jer u trenutku *neposrednog* doživljavanja iskustva boje ona ne uspijeva raspolagati s dovoljno informacija o svjetlosnim i kromatskim *relacijama* u (životnoj) situaciji samopredstavljanja stvarnog svijeta. Njeno snalaženje s bojama u prvo bi vrijeme nužno ovisilo o drugim ljudima te o stjecanju većeg perceptivnog iskustva s kromatskim pojavama i obojenim predmetima, a time i o stjecanju potpunijeg znanja o bojama. Tu joj apstraktni prostori boje, svojim aproksimacijama i

uprosječivanjima, ne bi bili od veće pomoći, a predstavljali bi i spoznajno opterećenje za kognitivno procesiranje. Čak i da je Marija prije izlaska vidjela boje ili da je i sama bila ispitanik, ali da je cijeli život živjela u umjetnim uvjetima laboratorija, njeno bi snalaženje s bojama u stvarnom svijetu bilo poprilično robustno jer bi *odnosi* svjetla, boja, nijansi i Marijinih perceptivnih sustava uživo bili znatno drugačiji. Ona bi tek po izlasku mogla boje staviti u odnos s vlastitim perceptivnim sustavom, njegovim mogućnostima i ograničenjima, kao i u odnos s drugim bojama u uvjetima živoga i stvarnoga svijeta.

A što ako je Marija rođena kao monokromat (što joj u crno-bijelom svijetu nije moglo predstavljati deficit), deuteranop ili pak ima urođenu afakiju pa može detektirati područje UV zračenja i slično? Ona bi, istom vidjevši boje, mogla o svome iskustvu donijeti vlastite perceptivne sudove na kojima bi mogla temeljiti nešto što bi tek sada postajalo njeno elementarno perceptivno znanje. Dakle, sva Marijina dosadašnja znanstvena znanja o fenomenu boje bila su tek *posredna*: između nje i fenomena stajali su znanstvena aparatura, ljudski ispitanici kao izvori informacija i znanstveno-matematička metodologija. Ovdje leži još jedna poruka reduktivnim fizikalistima: i bez obzira na pitanje *qualia*, bez samostalne percepcije i što neposrednije opservacije od strane samog istraživača, (znanstveno) znanje o bilo kojem fenomenu ne može doći ni blizu potpunosti.

Na kraju, treba reći i to da je temeljna pretpostavka – da bi netko tko nikada nije bio izložen različitim valnim duljinama svjetlosti i nije vidio boje mogao doživjeti iskustvo boje prosječnog čovjeka – samo neuvjerljivi misaoni eksperiment, budući da perceptivni sustav organizma koji nikada nije imao kromatsko iskustvo ne može biti pravilno razvijen da bi percepciju boje omogućio (u ovome slučaju, to su funkcionalni konusni fotoreceptori, odnosno čunjići). Kada je to rečeno, dalje je fantastika da bi Marija, “svježe iz laboratorija”, mogla percipirati, u najmanju ruku, “pedeset nijansi sive”, pardon, zelene, nešto poput pripadnika plemena Himba.

Zbog pristupa iz filozofije znanosti ovdje možemo nadovezati članak Borisa Kožnjaka “Um, tvar i kvantna mehanika: noetička i poietička perspektiva”. Autor konstatira da kvantna mehanika povlači pitanje uma i tvari na koje se može odgovoriti radikalnijim, noetičkim tumačenjem koje afirmira interakcijski dualizam ili pak poietičkim tumačenjem u duhu kopenhavske interpretacije. Poietičko tumačenje svakako podrazumijeva nereducibilnost prisustva motrećeg subjekta, ali ona ne treba odvlačiti u smjeru solipsizma ili socijalnog konstruktivizma, smatra autor, nego afirmirati ljudski historijski poietički pothvat u pokušaju spoznavanja svijeta

prirode. Da je takav doista na djelu, očituje se pri svakom motrenju prirodnih fenomena jer budući da “konačna veličina kvanta djelovanja posve priječi oštro razlučivanje pojave i sredstva pomoću kojega se ona motri”, to znači da se, prema Bohrovim riječima, “svako motrenje izvodi po cijenu veze između prošloga i budućega tijeka pojava” (Bohr 2001).

Rad “Subjektivnost i filozofski problem svijesti” Damira Mladića i Ivana Spajića jasno, pregledno i koncizno iznosi probleme u filozofiji uma povezane sa subjektivnošću: priroda *qualia*, privatnost (odnosno, neobjektivnost), perspektivnost (odnosno, perspektiva prvog lica – pod što se može svesti problem Marijinog znanja, ali i problem izvrnutog spektra), mehanizam pojave svijesti (odnosno, objašnjavački jaz između neurofiziološkog i mentalnog), dupliciranje objektivnih i fenomenalnih svojstava. Također su prikazani pristupi problemu svijesti: dualistički, redukcionistički neredukcionistički (odnosno neredukcionističko fizikalistički) i jezični (svojevrsni jezični eliminativizam, odnosno jezični relativizam).

U članku “Nefunkcionalnost funkcionalizma” Davor Pećnjak i Tomislav Janović pokazuju da funkcionalizam ni u jednoj od tri svoje inačice (zdravorazumskom ili analitičkom funkcionalizmu, strojnom funkcionalizmu i referencijalnom funkcionalizmu) ne daje cjelovit opis i plauzibilno objašnjenje svijesti te stoga ne može pretendirati na status temeljne teorije svijesti. Značenje i vrijednost funkcionalizma kao teorije zato su prvenstveno heuristički.

Ovaj članak temeljit je i pregledan prikaz teoretskog potencijala i slabosti funkcionalističke teorije u filozofiji uma. No, zaključak da funkcionalizam nije temeljna teorija redundantan je: ni jedan funkcionalizam to ne može biti. U povijesti biologije, funkcionalistički pristup morfologiji životinjskog organizma (tada teleologija) Georgesa Cuviera isticao je primarnost funkcije kao organizirajućeg principa živog organizma te se na njemu temeljila Cuvierova taksonomijska klasifikacija životinjskog svijeta. Iako je, s obzirom na tada korištene empirijske metode naturalista, funkcionalizam bio empirističniji od St. Hilaireovog formalizma, već je Richard Owen ukazao na njegovu nedostatnost da objasni temeljne biološke činjenice (Owen 2007). I nakon svojedobnog trijumfa funkcionalizma u obliku Darwinova evolucijskog adaptacionizma, podređenost forme funkciji nije mogla doista zamaskirati strukturalističke uvjetovanosti u biologiji (od razvojne biologije do uvjeta organizacije složenih sustava), u suvremenoj evolucijskoj teoriji shvaćene ne samo negativistički kao ograničenja nego, kako je naglasio Stephen J. Gould, u pozitivnom smislu kao puteva mogućnosti evolucijske promjene (Gould 2002).

Stoga, ako funkcionalizam ne funkcionira kao temeljna i potpuna biološka teorija na razini organizma, nije jasno kako bi se moglo misliti da

bi funkcionalizam mogao napraviti teorijski “preskok” i biti uspješniji u objašnjavanju fenomena mentalnosti.

Članak Ane Butković i Ane Gavran Miloš na temu “Uloge identiteta u preživljavanju: Parfit vs. Lewis” bavi se metafizičkim pitanjem osobnog identiteta i primjer je odličnog rada iz analitičke filozofije kojemu se nema što ni dodati, niti oduzeti. Pristup Dereka Parfita polazi od stajališta da je preživljavanje opća relacija neovisna o identitetu te je za preživljavanje dovoljno uspostaviti R-relaciju koja podrazumijeva psihološki kontinuitet i povezanost. David Lewis, s druge strane, podrazumijevajući četvero-dimenzionalizam, naglašava važnost identiteta i uvodi I-relaciju za koju autorice pokazuju da je nejasno koncipirana, da nije razvidan njen odnos prema identitetu te da je, u konačnici, suvišna jer i nakon njenog uvođenja ostajemo kod istog pitanja: je li identitet ili su psihološka povezanost i kontinuitet presudni za preživljavanje.

Na ovo se prikladno tematski nadovezuje rad iz metafizike fizičkih stvari o hilemorfizmu. Autor Filip Grgić analizira pristupe hilemorfičnoj raščlambi fizičkih stvari i pokazuje primjerenost Aristotelovog načina hilemorfične raščlambe ljudskog bića. Pri tome su ljudska bića živa tijela te je takav opis potpun i omogućava neposredno izdvajanje i identifikaciju ljudskog bića kao zasebne fizičke stvari. Prema Grgiću, postavljajući pred hilemorfizam ovaj skroman zahtjev, takvo shvaćanje ljudskih bića dovodi do implikacije da bi, usprkos odbacivanju hilemorfizma od strane animalista Erica Olsona, ali i usprkos problemima sa slučajem transplatacije mozga koji se javljaju i za hilemorfista i za animalista, hilemorfizam mogao animalizmu pružiti općenitu metafizičku potporu.

Za kraj smo ostavili članak “Je li introspekcija pomaknuta percepcija?” Radojke Savić. Prezentira se Dretskeov model introspekcije kao pomaknute percepcije te kritika toga modela kako ju je iznio Murat Aydede, a koja upozorava na povezanost Dretskeovog modela introspekcije s eksternalističkim shvaćanjem funkcioniranja uma. Autorici se čini da se prigovor može elegantno odbaciti jer se kod Dretskea već nalazi odgovor na njega. Rješenje koje se *ad hoc* ovdje predlaže nije konzistentno s Dretskeovim pisanjem i uvjereni smo da ne bi palo na pamet ni samom Dretskeu.

Naime, nakon što je objavljen Aydedeov prigovor, Fred Dretske je iskustvo definirao kao reprezentaciju (ili ju je na nju sveo) (Dretske 2003). Zato autorica smatra da se subjektovo iskustvo ne mora objasniti na temelju veze subjekta i njegove okoline, nego “internalno – kao mentalna reprezentacija”. Pritom joj nije jasno da je Dretskeov reprezentacionalizam radikalno eksternalistički (Dretske 1999), ali i to da je reprezentacionalizam općenito prvenstveno eksternalistička teorija, što proizlazi iz samog

njegovog imena. “Reprezentirati” etimološki znači učiniti (ponovno) prisutnim, stajati umjesto (koga ili) čega, u ovom slučaju nečega postojećeg nezavisno od subjekta. Pored temeljnih eksplanatornih problema reprezentacionalizma u koje – uvlačeći ih u cirkularnost ili u začarano vraćanje unazad – upravo zbog samoreferiranja i internalnosti upadaju reprezentacijske teorije svijesti (bilo one prvog, bilo one višeg reda), kada subjekt re-reprezentira vlastite mentalne sadržaje lanac reprezentacija na svom početku ili na više drugih mjesta mora podrazumijevati, odnosno referirati se na jedan ili više vanjskih objekata. Dretskeovo shvaćanje svijesti kao reprezentacijskog sustava znatno se oslanja na koncept (percepcijskog) iskustva koji je ograničen na iskustva osjeta i s njima povezane iskustvene reprezentacije (uz dopuštanje postojanja i konceptualnih reprezentacija, kako Dretske shvaća konceptualno mišljenje). U isto vrijeme Dretske introspekciju shvaća, odnosno brka s kognitivnim operacijama uma kao što je zaključivanje. Takav reprezentacionalizam pokušaj je brzog, izravnog i deskriptivnog rješenja problema svijesti, ali nije zapravo zaokupljen samim fenomenom jer se izbjegava odnositi prema manifestacijama njegove složenosti.

Svojevrsnu internalističku varijantu reprezentacionalizma razvio je Sydney Shoemaker (1994). Smatrajući da se sva percepcija ne podudara s modelom percepcije predmeta, nego da je za objašnjenje percepcije činjenica potreban širi percepcijski model, Shoemaker je zadržao shvaćanje Johna Lockeja koji je zamjećivanje djelatnosti naših umova nazvao “unutarnjim osjetilom”, a operiranje uma nad vlastitim djelatnostima “refleksijom” (Locke 2007: sv. 1, knj. 2, I.4). Nadalje je za Shoemakera introspektivna svijest svijest o činjenici koja nije posredovana sviješću o stvari: to je *svijest da*, a ne *svijest o* (Shoemaker 2001). U slučaju percepcijskog iskustva naša se introspektivna svijest temelji na introspektivnom pristupu fenomenalnom karakteru iskustva, pri čemu se smatra da ovaj karakter iskustva potječe od (mentalnog) sadržaja percepcijskog iskustva kojega čine reprezentacije fenomenalnih svojstava vanjskih objekata (ibid.).

Zbornik *Aspekti uma* sadržajan je i fizikalistički neortodoksan prikaz različitih pristupa problemu uma, a može se reći i aktualne situacije u hrvatskoj filozofiji uma. Iako su pristupi iz filozofije znanosti sve prisutniji, korištenje spoznaja iz kognitivnih neuroznanosti, neuropsihologije i eksperimentalne fenomenologije bit će nužno za praćenje razine koju je postigla filozofija uma u Europi i u svijetu.

Literatura

- Bohr, N. 2001. *Atomna teorija i opis prirode*, prev. T. Vukelja (Zagreb: ArTresor naklada).
- Dretske, F. 1999. *Naturalizing the Mind* (Cambridge, MA: MIT Press).
- . 2003. "Experience as Representation", *Philosophical Issues* 13, 67–82.
- Gould, S. J. and R. C. Lewontin. 1979. "The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme", *Proceedings of the Royal Society of London, Serija B, Svezak* 205, Br. 1161, 581–598, <http://faculty.washington.edu>
- Gould, S. J. 2002. *The Structure of Evolutionary Theory* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Locke, J. 2007. *Ogled o ljudskom razumu*, prev. D. Orlić (Zagreb: Breza).
- Owen, R. 2007. *On the Nature of Limbs: A Discourse*, predgovor i uvodna izlaganja: R. Amundson, B. K. Hall, R. Amundson, K. Padian, M. P. Windsor i J. Coggon (Chicago: University of Chicago Press).
- Shoemaker, S. 1994. "Self-Knowledge and 'Inner Sense', Lecture I: The Object of Perception", *Philosophy and Phenomenological Research* 54, 249–269.
- . 2001. "Introspection and Phenomenal Character", *Philosophical Topics* 28, 247–273.

Neva G. Mihalić
neva.mihalic@zg.t-com.hr